Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу CC BY 4.0

УДК 811.161.2`282`373.42`374
DOI https://doi.org/10.32782/2409-1154.2026.80.13

Олексенко В. П.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української і слов'янської філології та журналістики
Херсонського державного університету
https://orcid.org/0000-0002-1358-6325

СИНОНІМІЧНИЙ РЯД ЛЕКСЕМИ *«ХУРТОВИНА»*: СТРУКТУРА, СЕМАНТИКА ТА ЛЕКСИКОГРАФІЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ

Анотація. У статті *здійснено* комплексне дослідження синонімічного ряду лексеми ***«хуртовина»*** в українській мові. Увагу *акцентовано* на структурній організації, семантичних особливостях та лексикографічній репрезентації назв зимової негоди. *Актуальність* роботи зумовлена важливістю вивчення синонімічних зв'язків у лексичній системі української мови та необхідністю поглибленого аналізу назв природних явищ як складників української мовної картини світу. Попри значний інтерес мовознавців до проблем лексичної синонімії, синонімічний ряд лексеми «хуртовина» досі не був предметом окремого комплексного дослідження. *Метою* статті є аналіз структури, семантики та особливостей лексикографічної репрезентації синонімічного ряду лексеми «хуртовина». Для досягнення поставленої мети використано описовий, лексико-семантичний, класифікаційний та зіставний методи дослідження, а також елементи кількісного аналізу. *Матеріалом* дослідження стали назви хуртовини, дібрані методом суцільного вибирання з українських лексикографічних джерел різних типів. До аналізу залучено словники синонімів, цифрові лексикографічні системи української мови, а також тлумачні словники, використані для уточнення семантики окремих лексем. Загалом *опрацьовано* 132 словникові фіксації назв хуртовини. У результаті дослідження *встановлено,* що синонімічний ряд лексеми «хуртовина» характеризується складною внутрішньою організацією та охоплює загальновживані, периферійні й діалектні назви. *Визначено,* що ядро ряду формують лексеми, які регулярно фіксуються в більшості опрацьованих словників і мають широкий спектр уживання. Периферійна частина представлена назвами, що вирізняються меншою частотністю, вужчою сферою функціювання або специфічними семантичними відтінками. Окрему групу становлять діалектні та рідковживані одиниці, які відображають регіональне розмаїття української лексики. Порівняльний аналіз лексикографічних джерел засвідчив неоднаковий ступінь репрезентації назв хутровини. Особливу увагу привертає матеріал «Словника чужомовних слів і термінів» Павла Штепи, в якому виявлено 21 назву, не зафіксовану в інших опрацьованих друкованих джерелах. Це свідчить про важливу роль діалектної та рідковживаної лексики у формуванні відповідного лексико-семантичного поля й розширює уявлення про номінативні можливості української мови у сфері позначення зимових атмосферних явищ. Отримані результати поглиблюють знання про структурно-семантичну організацію української синонімії та можуть бути використані в подальших лексикологічних, лексикографічних та стилістичних дослідженнях.

Ключові слова: синонімія, синонімічний ряд, хуртовина, лексикографія, лексико-семантична група, діалектна лексика, українська мова.

Актуальність дослідження. Постановка проблеми. Синонімія є одним із найважливіших явищ лексичної системи мови, оскільки забезпечує точність, різноманітність та виразність мовлення. Наявність розгалужених синонімічних рядів свідчить про багатство словникового складу мови та її здатність відображати найтонші смислові відтінки навколишньої дійсності. Особливий інтерес у цьому аспекті становлять назви природних явищ, що акумулюють результати багатовікового мовного досвіду народу та відображають особливості його світосприйняття. Одним із таких фрагментів української мовної картини світу є найменування зимової негоди. Лексема ***«хуртовина»*** позначає атмосферне явище, пов'язане з інтенсивним переміщенням снігових мас під дією вітру, та входить до розгалуженого синонімічного ряду. Поряд із загальновживаними назвами на позначення хуртовини в українській мові функціюють численні діалектні, рідковживані та стилістично марковані лексеми, що передають різні смислові й емоційно-експресивні відтінки цього природного явища. Значна кількість таких найменувань свідчить про багатство української лексики та високий номінативний потенціал мови у сфері позначення природних процесів.

Аналіз наявних досліджень і публікацій. Проблематика лексичної синонімії посідає важливе місце в сучасному мовознавстві. Теоретичні засади вивчення синонімічних відношень, структури синонімічних рядів та особливостей функціювання синонімів у мові висвітлили українські науковці А. Бевзенко, Г. Буткова, В. Ващенко, Г. Горох, П. Деркач, В. Діц, А. Коваль, І. Кочан, В. Красавіна, Л. Лисиченко, О. Нечитайло, І. Ощипко, Н. Пашковська, Л. Полюга, Л. Семак, Л. Терещенко, Л. Шевченко, А. Ярова й ін. Значний внесок у розвиток синонімії зробили зарубіжні лінгвісти. У працях Дж. Лайонза, С. Ульмана, Д. Круза, Е. Косеріу та інших учених розроблено основні підходи до «визначення сутності синонімії, класифікації синонімів і встановлення меж між повною та частковою синонімією». Особливого значення набули положення Дж. Лайонза та С. Ульмана про рідкісність абсолютної синонімії в природних мовах, а також концепція близькозначності Д. Круза, відповідно до якої більшість синонімів характеризується спільністю основного значення за наявності певних семантичних або стилістичних відмінностей. Теоретичним підґрунтям для дослідження синонімічних груп стали праці Дж. Лайонза *(«Semantics»)* С. Ульмана *(«Semantics: An Introduction to the Science of Meaning»)*, Д. Круза *(«Lexical Semantics»)*, у яких розкрито природу синонімічних відношень та особливості семантичної організації лексики (https://1library.net+2). У центрі уваги дослідників перебувають питання семантичної організації синонімічних

рядів, їхньої стилістичної диференціації, функціювання в різних типах дискурсу та відображення в лексикографічних джерелах. Л. Лисиченко висвітлила актуальні проблеми сучасної лексичної семантики: «визначила основні параметри вивчення слова як одиниці лексико-семантичної системи мови й основні наукові поняття семасіології» [1]. Дослідження Г. Буткової (зокрема праця «Структура синонімічного ряду і його семантичний простір» [2]) є вагомим внеском в українську лінгвістику, де синоніми розглядаються як «системна організація слів з однаковим значенням, але різними відтінками» [https://ena.lpnu.ua]. Наукові студії Н. Єфремової, О. Тараненка, С. Терещенко присвячені аналізові теоретичних аспектів синонімії [3; 4–5; 6]. Особливості лексичної синонімії простежили А. Бевзенко, О. Нечитайло, С. Терещенко, З. Франко [6; 7; 8; 9]. Типологічні особливості синонімів спостерегли Л. Лисиченко, В. Діц [1; 10]. Вагомий внесок у вивчення української синонімії зробили дослідники української лексикології та лексикографії, у працях яких розглянуто питання системної організації словникового складу мови, функціювання синонімів і принципів їх лексикографічного опису. Значний науковий інтерес становлять також словники синонімів української мови (А. Бурячок, Г. Гнатюк, С. Головащук [11–12], П. Деркач [13], С. Караванський [14], Л. Полюга [15], П. Штепа [16]), які не лише фіксують синонімічні зв'язки між лексемами, а й відображають особливості мовної картини світу українців. Оскільки синонімія є одним із важливих засобів збагачення мовлення та створення художньої виразності тексту, то використання синонімів дає змогу авторові точніше передавати думки, увиразнювати образи, відтворювати найтонші відтінки почуттів і настроїв. Саме тому проблема функціювання синонімічних одиниць у художньому мовленні привертає значну увагу дослідників. Праці Л. Бублик [17], Г. Горох [18], В. Діц [19], Л. Козловська [20], В. Красавіної [21], Н. Пашковської [22] присвячені вивченню синонімів у творах Григорія і Григора Тютюнників, Уласа Самчука, поетів-молодомузівців, І. Франка, М. Коцюбинського, Є. Гуцала, аналізові структури, семантики, стилістичних особливостей та ролі синонімів у формуванні індивідуально-авторського стилю. М. Шленьова проаналізувала особливості репрезентації мовного образу атмосферних явищ у поезії В. Голобородька [23]. Попри наявність численних праць, присвячених загальним проблемам синонімії, синонімічний ряд лексеми «хуртовина» досі не був предметом окремого комплексного дослідження. Недостатньо вивченими залишаються питання його внутрішньої структури, семантичної диференціації складників, ролі діалектної лексики у формуванні відповідного лексичного поля, а також особливостей репрезентації назв хуртовини в різних лексикографічних джерелах. Це й зумовлює **актуальність** обраної теми.

Мета статті полягає у дослідженні структури, семантики та особливостей лексикографічної репрезентації синонімічного ряду лексеми «хуртовина».

Для досягнення поставленої мети необхідно розв'язати такі **завдання:** зібрати й систематизувати синоніми до слова ***«хуртовина»,*** зафіксовані у лексикографічних джерелах; проаналізувати репрезентацію досліджуваного синонімічного ряду в різних словниках; визначити структуру синонімічного ряду лексеми «хуртовина»; схарактеризувати семантичні особливості його складників; виокремити загальновживані, периферійні та діалектні назви; з'ясувати роль унікальних лексем у формуванні синонімічного поля досліджуваної лексеми.

Об'єктом дослідження є синонімічний ряд лексеми «хуртовина» в українській мові; **предметом** виступають лексико-семантичні особливості синонімів до слова «хуртовина».

Матеріалом дослідження слугували одиниці-синоніми на позначення хуртовини, дібрані методом суцільного вибирання з «Практичного словника синонімів української мови» Святослава Караванського (2014 р.) [14], «Короткого словника синонімів української мови» П. Деркача (1993 р.) [13[, «Словника …» Павла Штепи (1977 р.) [16], «Словника синонімів української мови» (у 2-х т.) [11–12], а також цифрових лексикографічних систем української мови. Для уточнення значень окремих лексем і встановлення їхніх семантичних характеристик додатково використано «Словник української мови» (в 11-ти т., 1970-1980 рр.) [24], а також «Новий тлумачний словник української мови» (у 4-х т., 2001 р) [25]. Загалом опрацьовано 132 словникові фіксації, які стали джерельною базою для аналізу структури та лексико-семантичних особливостей синонімічного ряду лексеми «хуртовина».

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети у роботі використано комплекс взаємодоповнювальних методів. ***Метод суцільного вибирання*** застосовано для підбирання лексичного матеріалу з лексикографічних джерел; ***описовий метод*** використано для систематизації та характеристики досліджуваних мовних одиниць; метод ***лексико-семантичного*** аналізу дав змогу встановити спільні й диференційні семантичні ознаки синонімів до слова «хуртовина». За допомогою ***класифікаційного методу*** лексеми було розподілено на окремі групи – загальновживані, периферійні та діалектні – відповідно до особливостей їхнього функціювання; ***зіставний метод*** використано з метою порівняння репрезентації синонімічного ряду в різних лексикографічних джерелах. Елементи ***кількісного аналізу*** застосовано для узагальнення результатів дослідження та встановлення співвідношення між словниковими фіксаціями й унікальними лексичними одиницями.

Виклад основного матеріалу. Репрезентація назв хуртовини в українських лексикографічних джерелах. Лексикографічні джерела є важливим засобом фіксації та систематизації мовних одиниць, тому аналіз словникової репрезентації синонімів дає змогу простежити особливості формування відповідних лексико-семантичних груп та визначити ступінь їхньої кодифікації в українській мові. У процесі дослідження було опрацьовано такі лексикографічні джерела: «Практичний словник синонімів української мови» Святослава Караванського [14], «Словник …» Павла Штепи [16], «Словник синонімів української мови» (у 2-х т.) [11–12] та цифрові лексикографічні системи української мови. Окрему групу становлять словники синонімів П. Деркача [13] та Л. Полюги [18], які засвідчили не лише відмінності в кількості зафіксованих назв хуртовини, а й різні підходи до організації синонімічного матеріалу. Основним джерелом фактичного матеріалу стали словники синонімів та цифрові лексикографічні ресурси, на основі яких здійснено добір назв хуртовини. Для уточнення семантики окремих лексем, встановлення їхніх значеннєвих відтінків і стилістичних характеристик було додатково залучено «Словник української мови» в 11-ти т. [24] та «Новий тлумачний словник української мови» в 4-х томах [25]. Звернення до тлумачних словників дало змогу зіставити словникові дефініції та уточнити місце окремих назв у структурі досліджуваного синонімічного ряду. Загалом зафіксовано 132 словникових фіксацій на позначення хуртовини. Кількість лексем, представ-

лених у кожному джерелі, виявилася неоднаковою. Так, у словнику Святослава Караванського зафіксовано 14 назв хуртовини, у двотомному «Словнику синонімів української мови» – 12, у словнику Павла Штепи – 48, тоді як цифрові лексикографічні системи української мови містять 36 відповідних одиниць. Така відмінність пояснюється передусім різними принципами укладання словників, обсягом залученого матеріалу та ступенем представленої діалектної лексики. Порівняльний аналіз словників засвідчив не лише відмінності в кількості зафіксованих назв хуртовини, а й різні підходи до опису української синонімії. Так, у «Короткому словнику синонімів української мови» П. Деркача (зафіксовано 11 лексем) лексема «хуртовина» входить до синонімічного ряду з опорним словом «метелиця», що свідчить про тісний семантичний зв'язок між цими назвами та відображає один із можливих підходів до визначення центру відповідного синонімічного поля. Натомість у словнику Л. Полюги лексема «хуртовина» виступає заголовною одиницею окремого синонімічного ряду, до складу якого входять 11 лексем на позначення зимової негоди. Водночас усі зафіксовані в цьому словнику лексеми засвідчені й в інших опрацьованих джерелах, що підтверджує стабільність ядра досліджуваного синонімічного ряду. Поряд із загальновживаними назвами, які регулярно фіксуються в кількох джерелах, існують лексеми, виявлені лише в одному словнику серед досліджених лексикографічних праць («Словник …» П. Штепи). Словник П. Штепи є найповнішим джерелом периферійної та діалектної лексики на позначення хуртовини серед опрацьованих друкованих лексикографічних праць. Такі лексеми репрезентують переважно периферійну частину синонімічного ряду та відображають регіональне й історичне розмаїття української лексики. До цієї групи належать, зокрема, ***бирсадив, борвій, віхолка, віхтялиця, завирюха, метіль, пурга, смерч, тайфун, торнадо, шаркан, завихіль, кура, курява, курявиця, кушпала, куртельоха, снігопад, хвирса, хурта, шурга*** тощо. Наявність таких унікальних одиниць засвідчує важливу роль словника П. Штепи у фіксації маловідомих, діалектних та рідковживаних назв зимової негоди. Водночас зіставлення джерел показало, що найбільший внесок у розширення периферії синонімічного ряду зробив «Словник …» П. Штепи, у якому зафіксовано 21 назву на позначення хуртовини, не представлені в інших опрацьованих друкованих словниках. Отже, зіставлення лексикографічних джерел засвідчує не лише багатство синонімічного ряду лексеми «хуртовина», а й різний ступінь його репрезентації залежно від типу словника та принципів відбору мовного матеріалу.

Загальновживані синоніми в структурі синонімічного ряду лексеми «хуртовина». Центральне місце в синонімічному ряді лексеми «хуртовина» посідають загальновживані назви, які характеризуються широкою сферою функціювання у сучасній українській мові та регулярно фіксуються лексикографічними джерелами. Саме вони формують основу відповідного лексико-семантичного поля та найповніше відображають поняття зимової негоди, пов'язаної з інтенсивним переміщенням снігу під дією вітру. До цієї групи належать лексеми ***хуртовина, віхола, завія, зав'юга, завірюха, замет, заметіль, сніговій, метелиця, хуга, хуговій та хурделиця.*** Спільною семантичною ознакою цих назв є позначення атмосферного явища, що супроводжується сильним вітром і перенесенням снігу. Водночас кожна з лексем актуалізує окремі смислові відтінки. Домінантою синонімічного ряду є лексема ***«хуртовина»,*** оскільки є стилістично нейтральною та найповніше передає загальне значення досліджуваного явища. **ХУРТОВИНА,** и, ж. 1. Сильний вітер зі снігом; заметіль: *«**Хуртовина,** як почалася того вечора, коли Рудіна було доставлено в «Сатурн», так і не переставала вже п'яту добу»* (В. Ардаматський, «Сатурна майже не видно»); *«…їм пощастило: **хуртовина** не вщухала два дні і швидко позамітала їхні сліди»* (В. Малик, «Чорний вершник»); 2. перен., *розм.* Те саме, що **завірюха – ЗАВІРЮХА,** и, ж. 1. Сильний вітер із снігом; заметіль [24, XI, с. 174]: *« – Темно, як у негра в пазусі, ще й **завірюха** – так очі снігом заліпляє»* (А. Дімаров, «На коні й під конем»), що найповніше передає значення сильного вітру зі снігом, який супроводжується переміщенням снігових мас у повітрі. **ЗАВІРЮХА,** и. ж. 1. Сильний вітер із снігом; *метелиця, хуртовина, віхола, буран, зав'юга, завія, кура, поземка, пороша, охиза, хуга, хвижа, хиза, хурдига, шквиря* [25, II, с. 48]. Інші синоніми зберігають спільне семантичне ядро, однак відрізняються окремими смисловими відтінками. Слова ***віхола, завія, заметіль, метелиця*** належать до найпоширеніших синонімів і широко функціюють як у художньому, так і в публіцистичному мовленні. Лексема ***метелиця*** акцентує увагу на круговерті снігу в повітрі, тоді як ***сніговій*** безпосередньо вказує на рух снігових мас під впливом вітру. Так, слова ***«віхола»*** **– ВІХОЛА,** и, ж. Те саме, що **завірюха,** *хуртовина, борвій, хвища, шуря-буря, завія, метелиця, заметіль, сніговій, сніговиця, хуга, хвижа, хурдига, хурделиця, хуртеча, шквиря, сквира* [25, I, с. 485]: *« – Така **віхола** крутить, що світку не видно»* (М. Коцюб.); ***«метелиця»*** **– МЕТЕЛИЦЯ,** і, ж. 1. Сильний вітер із снігом; *заметіль, хуртовина; сніговійниця, сніговиця, завірюха, віхола, завія, хуга* [25, 2, с. 615]: **–** *«Надворі було хуртеча Та **метелиця** мете…»* (Я. Щог.) часто набувають виразного художньо-образного забарвлення і широко використовуються в художній літературі та фольклорі. Лексема ***«завія»*** – **Завія,** ї, ж. 1. Сильний вітер із снігом; *хуга, завірюха*. 2. Завихрений вітром сніг і т. ін. [25, II, с. 48]: *«Буря вляглася, і тільки високі кучугури пухкого снігу свідчили, що недавно тут бушувала снігова **завія**»* (В. Малик, «Черлені щити») акцентує увагу на процесі занесення снігом, тоді як ***«сніговій»*** – **СНІГОВІЙ,** ю. ч. – Сильний вітер із снігом; *завірюха, метелиця* [25, IV, с. 287]. Напр.: *«Пізньої осені та з першими **сніговіями** з Харкова на Полтавщину плавом попливли голодуючі»* (О. Гончар) підкреслює активний рух снігових мас під впливом сильного вітру. Назви ***хуга*** та ***хурделиця*** підкреслюють інтенсивність природного явища. Слова ***«хуга»*** **– ХУГА,** и. ж., 1.Сильний вітер із снігом; *завірюха, хуртовина* [25, IV, с. 766]. Пор.: *– «… **Хуга** замітає снігом дорогу, мов пекло у полі – світа не видко!»* (М. Коцюб.); ***«хуговій»***; **– ХУГОВІЙ,** ю, ч. Те саме, що **хуга** [24, XI, с. 166]: *«…свистіли, як у трубу, вітри… гасали білі **хуговії**»* (О. Гончар), ***«хурделиця»*** – **ХУРДЕЛИЦЯ,** і, ж., *розм.* Те саме, що **хуртовина** [24, XI, с. 173]: «… *– Заблудився у **хурделиці**. Таке ж несусвітне віє кругом…»* (М. Стельмах) характеризуються підвищеною експресивністю та нерідко передають особливу силу й інтенсивність атмосферного явища, що здебільшого асоціюється з особливо сильною та тривалою сніговою бурею. **ЮГА,** и, ж., Снігова буря; завірюха, хурделиця [24, XI, с. 612]: «*А все як давнє спогадаю, То воскресає і воно: Та люта ніч, **юга** холодна…»* (Черн., Поезії); // Сніг, що переноситься низовим вітром. Напр.: *«Вітер шаленіє. Він люто здував з горбів суху,*

колючу ***югу****, болісно бив нею в обличчя, сипав під ноги»* (Бабляк, Вишн. сад). Особливої уваги заслуговує лексема «***пурга»*** – **ПУРГА,** и, ж., Сильний вітер із снігом; завірюха, хуртовина [25, ІІІ, с.847], яка також функціює як назва сильної снігової бурі. На відміну від основних загальновживаних синонімів *(хуртовина, віхола, завія, метелиця),* ця лексема характеризується певною стилістичною маркованістю та частіше трапляється в художньому мовленні. Використання слова ***пурга*** дає змогу увиразнити опис зимової негоди та створити експресивніший образ природного явища. Напр.: *«Не жаль вам тих, що сміло гинуть по дорозі Від* ***пург*** *і бур скажених і сліпих»* (О. Олесь). У художній літературі лексема ***пурга*** нерідко використовується для підсилення емоційності опису та відтворення суворих погодних умов.

Отже, загальновживані синоніми становлять центральну частину синонімічного ряду лексеми ***«хуртовина»*** та формують його семантичне ядро, забезпечуючи різноманітність номінації зимової негоди та відображаючи різні аспекти сприйняття цього природного явища. Вони характеризуються широкою сферою функціювання, високою частотністю вживання та регулярною фіксацією в лексикографічних джерелах. Спільність основного значення поєднується з наявністю окремих семантичних і стилістичних відтінків, що дає змогу більш точно відтворювати особливості зимової негоди в мовленні. Аналіз лексем цієї групи засвідчує, що саме загальновживані назви забезпечують стабільність і цілісність досліджуваного синонімічного ряду. Крім того, зіставлення словникових джерел показує, що більшість загальновживаних назв представлена в кількох лексикографічних працях, що свідчить про їхню стійкість у мовній системі та важливу роль у репрезентації поняття хуртовини.

Периферійні синоніми із семантичними відтінками. До периферії синонімічного ряду лексеми ***«хуртовина»*** належать слова, які, зберігаючи основне значення лексеми хуртовина, актуалізують окремі семантичні відтінки – інтенсивність явища, характер переміщення снігу або особливості його накопичення. До цієї групи належать лексеми ***буран, замет, заметка, хурделя, хуртеча, сніговиця, сніговійниця, снігокрутниця, хуговій, пороша, поземка.*** На відміну від ядерних синонімів, периферійні назви частіше акцентують увагу на певних характеристиках зимової негоди, вони пов'язані з процесом переміщення та нанесення снігу вітром, що підкреслює динамічний характер явища. Вони можуть позначати як початкову стадію заметілі, так і локальні снігові перемети. **БУРАН,** у, ч. Сніжна буря; *завірюха, метелиця в степу, заметіль, хуртовина, заметь, сніжниця, сніговійниця, фуга, хуга, завія, хуртеча, шквиря, віхало, віхола, хвижа, хвища* [25, І, с. 203]. Лексеми ***«хурделя»*** – **ХУРДЕЛЯ,** і, ж., *рідко*. Те саме, що **хуртовина 1**.[24, XI, с. 173]. – *«... На порозі в снігу, у* ***хурделі*** *– Це ж наш тато приїхав з війни*! (В. Бичко) та ***«хуртеча»*** – **ХУРТЕЧА,** і, ж., *розм.* Те саме, що **хуртовина 1.** [24, XI, с. 174]. – *«Крізь* ***хуртечу*** *зимових циклонів, крізь вирування снігів летіли й летіли ешелони»* (О. Гончар) характеризуються посиленою експресивністю та часто вживаються для підкреслення сили, інтенсивності й тривалості хуртовини. Вони можуть виступати стилістично маркованими варіантами загальнішої назви «хуртовина». Лексема ***«сніговиця» –*** *«Вночі* ***сніговиця*** *ущухла, й над містом завис ясний холодний місяць»* (Л. Кононович, «Феміністка»**)** акцентує увагу на самому снігопаді, який супроводжується вітром. Особливий інтерес становлять слова ***«пороша»*** і ***«поземка».*** Перше позначає дрібний сухий сніг або легке переміщення снігу вітром, тоді як друге характеризує замітання снігу на поверхні. **ПОРОША,** і. ж. Пухкий сніг, перев. перший або який щойно випав [25, ІІІ, с. 593]: Напр.: *«Старший староста і каже: – ...Раз, дома, у нашій землі, випала* ***пороша****...»* (Г. Кв.-Основ.). **ПОЗЕМКА,** и, ж. Низовий вітер узимку, а також сніг, який переноситься цим вітром [25, ІІІ, с. 512].

Отже, периферійні синоніми до слова ***«хуртовина»*** демонструють розширення семантичного поля за рахунок акцентування окремих ознак явища – динаміки, сили, тривалості та характеру випадання або переміщення снігу. На відміну від загальновживаних назв, вони характеризуються меншою частотністю вживання, обмеженішою сферою функціювання або виразнішою семантичною спеціалізацією. Такі лексеми конкретизують окремі ознаки атмосферного явища, акцентуючи увагу на силі вітру, характері руху снігу чи інтенсивності негоди. Наявність периферійних синонімів засвідчує багатство номінативних ресурсів української мови та її здатність до детальної мовної репрезентації природних явищ. Водночас аналіз словникових джерел показує, що периферійні назви репрезентовані нерівномірно, що зумовлено відмінностями у принципах добору та подання лексичного матеріалу в різних лексикографічних працях.

Діалектні та рідковживані назви лексеми «хуртовина». Окрему групу в синонімічному ряді до лексеми ***«хуртовина»*** становлять діалектні та рідковживані найменування, які відображають регіональне розмаїття української мови та особливості народного сприйняття природних явищ. До цієї групи належать лексеми ***віхало, завійниця, заметільниця, заметь, замета, сніжниця, сугорб, кура, кушпелА, метіль, хиза, охиза, хвирса, хвижа, хвища, хурдига, хурта, фуга, фурделиця, шаруга, шквиря.*** Більшість із наведених слів функціюють переважно в діалектному мовленні та обмежені певними територіями поширення, репрезентуючи народне осмислення зимових атмосферних явищ. Вони виникли внаслідок тривалого розвитку народної мови та прагнення мовців якомога точніше передати характер зимової негоди. Такі назви не лише позначають хуртовину як атмосферне явище, а й містять додаткові емоційно-оцінні відтінки – передають її інтенсивність, тривалість, напрям руху снігу або емоційне сприйняття негоди. Напр.: **ВІХАЛО,** а, с., *діал.* Завірюха, метелиця [25, І, с. 485]: *«Не стало видно ні неба, ні землі, – все то одно непроглядне* ***віхало*** *... аж страшно, аж сумно стало!* (Панас Мирний). **ЗАВІЙНИЦЯ,** і, ж. Те саме, що завірюха, віхола [25, ІІ, с. 48]. **ЗАМЕТЬ,** і, ж., *діал.* **1.** Замет. **2.** Заметіль, хуга, хуртовина, віхола, завія [25, ІІ, с. 78]; **ЗАМЕТА,** и, ж. *діал.* Заметіль, завірюха, хуртовина, віхола, завія, хуга [25, ІІ, с. 78]. **КУРА,** и, ж., *діал.* Завірюха у 1 значенні – Сильний вітер із снігом [25, IV, с. 424]; **КУШПЕЛА,** и, ж., *діал.* 2. Завірюха [15, ІІ, с. 435]: *«Була тоді* ***кушпела*** *велика, – сніг так зараз слід і замете»* (Сл. Гр.). **ХУРДИГА,** и. ж. Те саме, що хуртовина [25, IV, с. 768]. Напр.: *«****Хурдига*** *стояла страшенна, замело дороги, ніхто не міг добитися ні до Глинська, ні звідтіля...»* (В. Земляк, «Лебедина зграя»). **МЕТІЛЬ,** і, ж., *діал.* Метелиця (у 1 значенні): Сильний вітер із снігом; заметіль, хуртовина; сніговійниця, сніговиця, завірюха, віхола, завія, хуга [25, ІІ, с. 515: *[Старий:] Як страшно б'є* ***метіль*** *і завиває вітер!»* (Сам.) **ХИЗА,** и. ж., *діал.* **Охиза. ОХИЗА,** и. ж., *діал.* Завірюха з мокрим снігом [25, ІІІ, с. 169]: *Приходить*

вона [зима] в село страшною хуртовиною, приводить за собою своїх діток, – ***хизи*** *й* ***охизи*** *та тріскучі морози…»* (Панас Мирний). **ХВИЖА,** і, ж., *діал.* Завірюха, метелиця [24, XI, с. 36]. **ХВИЩА,** і, ж., *розм.* «Сильний холодний дощ або великий сніг з вітром; снігова буря» [25, IV, с. 724]: *«…Зимовий день короткий – отож і ніч застала їх у полі,* ***хвища*** *знялася»* (Ю. Збанацький, «Сеспель»). **ФУГА,** и, ж., *діал.* **Хуга** [15, IV, с. 705]. **ХУРА,** и, ж., *діал.* **Хуга** [24, XI, с.173]: *«Поїхав мій старий, – коли б не змерз, бо надворі* ***хура*** *піднялась»* (Сл. Гр.) **Хуга –** сильний вітер зі снігом; завірюха, хуртовина [24, XI, с.166]. **ШАРУГА,** и. ж., *діал.* Негода, непогода; // Завірюха [25, IV, с. 860]. // *І от в метіль та рик* ***шаруги*** *З обори тут один, там другий Помалу виїжджа мужик* (І. Франко)**. ШКВИРЯ,** і, ж., *діал.* Снігова буря; хуртовина [24, XI, с. 473]: *«У полі така* ***шквиря****, що й їхати не можна, не то йти»* (Сл. Гр.). Особливу увагу привертають номінації ***«сніговійниця», «снігокрутниця», «заметільниця», «завійниця».*** Напр.: **ЗАВІЙНИЦЯ,** і, ж. Те саме, що **завірюха, віхола;** *«заметільниця», «сніговійниця», «снігокрутниця»*. Завдяки суфіксу ***-ниц(я),*** ці лексеми набувають ознак персоніфікації. У народній мовній свідомості ***хуртовина*** постає як активна сила, здатна ***«крутити», «мести»*** або ***«замітати»*** сніг. Подібні словотвірні моделі свідчать про образність народного осмислення природних явищ українцями та високий словотвірний потенціал української мови.

Лексеми ***«хурдига», «хвища» та «хвижа»*** пов'язані зі словами, що позначають сильний вітер та інтенсивність снігової бурі. Їхня семантика акцентує увагу передусім на інтенсивності негоди та силі повітряних потоків. Натомість слова ***«охиза», «хиза», «фуга», «фурделиця»*** належать до маловживаних діалектних найменувань, що збереглися переважно в усному народному мовленні та регіональних говорах. Функціювання таких лексем засвідчує багатство української синонімії та свідчить про прагнення носіїв мови деталізувати різні прояви зимової негоди. Діалектні назви доповнюють загальномовний синонімічний ряд, розширюючи його семантичні та стилістичні можливості.

Отже, діалектні та рідковживані назви хуртовини становлять периферійну частину досліджуваного синонімічного ряду й відображають регіональне та культурне розмаїття української мовної традиції. Такі лексеми характеризуються обмеженою сферою функціювання, проте зберігають важливу інформацію про особливості народного сприйняття зимових атмосферних явищ. Значна частина цих назв вирізняється образністю, експресивністю та своєрідністю семантичних відтінків, що розширює номінативні можливості української мови. Аналіз діалектних і рідковживаних найменувань засвідчує, що вони є важливим джерелом поповнення та збагачення синонімічного ряду лексеми «хуртовина». Крім того, зіставлення лексикографічних джерел показало, що саме серед діалектних і рідковживаних назв найчастіше трапляються лексеми, зафіксовані лише в окремих словниках, що свідчить про нерівномірність їхньої кодифікації та важливу роль регіонального мовного матеріалу у формуванні синонімічного поля досліджуваної лексеми.

Лексико-семантичні особливості синонімічного ряду лексеми «хуртовина». Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що синонімічний ряд лексеми ***«хуртовина»*** характеризується значною кількістю номінацій та розгалуженою семантичною структурою. Усі досліджувані лексеми об'єднані спільним семантичним компонентом – ***позначенням зимової негоди, пов'язаної з інтенсивним рухом снігу під дією сильного вітру і переміщенням снігових мас вітру.*** Проте кожна з них актуалізує окремі смислові відтінки, формуючи семантичне ядро синонімічного ряду. Попри спільність основного лексичного значення, окремі лексеми відрізняються додатковими семантичними особливостями. Одні назви акцентують увагу на силі вітру та інтенсивності атмосферного явища ***(хуга, хуговій, хурделиця)***, інші – на процесі переміщення та закручування снігових мас ***(сніговій, завія)***, ще інші відображають наслідки негоди у вигляді снігових заметів, наносів і накопиченням снігу під дією вітру ***(заметіль, заметь, заметка)***, деякі лексеми ***(пороша, поземка)*** деталізують особливості переміщення снігових мас і характер снігового покриву. Така диференціація свідчить про прагнення мовців деталізувати різні аспекти одного природного явища. Важливою ознакою досліджуваного синонімічного ряду є стилістична неоднорідність – поєднання загальновживаної та діалектної лексики. Поряд із широко відомими нейтральними назвами функціюють лексеми з виразним емоційно-експресивним забарвленням, зокрема ***віхола, зав'юга, метелиця, хурделя, хугавиця***. Такі слова не лише називають природне явище, а й створюють образ зимової стихії, посилюючи емоційний вплив висловлювання. Ще однією характерною особливістю є наявність значної кількості регіональних назв, які відображають локальні мовні традиції та особливості народного світосприйняття. Саме завдяки діалектним найменуванням семантичне поле лексеми ***«хуртовина»*** набуває більшої повноти й різноманітності. Лексеми ***хвижа, хвища, хиза, фуга, охиза*** й інші репрезентують регіональні мовні традиції та засвідчують прагнення носіїв мови до максимально точного відображення різних проявів зимової негоди. Характерною рисою окремих лексем є також їхня експресивність. Значна частина назв не лише позначає атмосферне явище, а й передає емоційне ставлення мовців до нього. Це особливо помітно в діалектних та словотвірно ускладнених формах, які надають описові образності й виразності. Зіставлення матеріалів різних лексикографічних джерел дало змогу виявити особливості репрезентації синонімічного ряду лексеми «хуртовина». Аналіз засвідчив, що поряд із лексемами, які регулярно фіксуються в кількох словниках, існують назви, представлені лише в одному джерелі *(бирсадив, віхолка, віхтялиця, завирюха, завихіль, куртельоха, кушпала, хурта)*. Усього виявлено 21 неповторювану лексему, що свідчить про різні принципи добору матеріалу в словниках та важливу роль діалектної лексики у формуванні синонімічного поля досліджуваної лексеми. Отже, лексико-семантичні особливості синонімів до слова «хуртовина» виявляються в поєднанні спільного денотативного значення з різноманітними семантичними та стилістичними відтінками. Досліджувані лексеми відрізняються ступенем інтенсивності позначуваного явища, особливостями його сприйняття, сферою функціювання та рівнем експресивності. Така семантична диференціація забезпечує багатство засобів номінації зимової негоди та свідчить про розвиненість відповідного фрагмента української мовної картини світу. Зіставлення матеріалів різних лексикографічних джерел показало, що окремі семантичні відтінки досліджуваних назв репрезентовані неоднаково. Поряд із загальновживаними лексемами, які стабільно фіксуються в більшості словників, виявлено назви, представлені в окремих джерелах. Це свідчить про складність структури синонімічного ряду лексеми «хуртовина»

та підтверджує важливість комплексного використання лексикографічних праць для його всебічного опису.

Висновки. У статті досліджено структуру, семантику та особливості лексикографічної репрезентації синонімічного ряду лексеми ***«хуртовина»***. Аналіз матеріалу засвідчив, що назви зимової негоди формують розгалужену систему лексичних одиниць, об'єднаних спільним денотативним значенням, але диференційованих за семантичними, стилістичними та функційними ознаками. У процесі дослідження було опрацьовано матеріал лексикографічних джерел: «Практичного словника синонімів української мови» Святослава Караванського, «Словника …» Павла Штепи, «Словника синонімів української мови (у 2-х тт.), цифрових лексикографічних систем української мови. Загалом зафіксовано 132 словникових фіксацій на позначення хуртовини. Порівняльний аналіз словників П. Деркача та Л. Полюги засвідчив неоднаковий ступінь репрезентації досліджуваного синонімічного ряду в різних джерелах, що зумовлено відмінностями у принципах добору та систематизації лексичного матеріалу. Якщо в словнику П. Деркача лексема ***хуртовина*** входить до синонімічного ряду з опорним словом ***метелиця***, то в словнику Л. Полюги вона виступає заголовною одиницею окремої словникової статті. Це свідчить про відсутність єдиного підходу до визначення домінанти відповідного синонімічного поля та підтверджує складність його внутрішньої організації. Важливим результатом дослідження стало виявлення 21 назви хуртовини, зафіксованої виключно у «Словнику …» П. Штепи. Ці лексеми істотно розширюють периферійну частину синонімічного ряду і свідчать про значний потенціал діалектної та рідковживаної лексики у сфері номінацій зимових атмосферних явищ.

У структурі синонімічного ряду виокремлено три основні групи: ***загальновживані, периферійні та діалектні (рідковживані) найменування***. ***Загальновживані*** лексеми становлять семантичне ядро ряду та характеризуються широкою сферою функціювання й стабільною фіксацією в словниках. ***Периферійні*** назви розширюють семантичний потенціал досліджуваного поля, конкретизуючи окремі назви природного явища. ***Діалектні та рідковживані*** назви репрезентують регіональні особливості української мовної традиції та розширюють семантичне поле досліджуваної лексеми, відображаючи регіональні особливості мовлення. Лексико-семантичний аналіз засвідчив, що синоніми до слова «хуртовина» відрізняються ступенем інтенсивності позначуваного явища, характером руху снігових мас, рівнем експресивності та сферою функціювання. Наявність значної кількості семантично близьких, але не тотожних назв свідчить про багатство номінативних ресурсів української мови та розвиненість відповідного фрагмента мовної картини світу. Зіставлення лексикографічних джерел дало змогу виявити низку лексем, зафіксованих лише в окремих словниках. Такі одиниці демонструють важливу роль діалектного матеріалу у формуванні синонімічного поля лексеми ***«хуртовина»*** та підтверджують доцільність комплексного використання різнотипних словників під час дослідження лексичної синонімії. Проведене дослідження засвідчило, що синонімічний ряд лексеми «хуртовина» є складною багаторівневою системою, у якій поєднуються загальномовні та регіональні елементи. **Перспективним** напрямом подальших студій може стати дослідження словотвірних особливостей лексем-назв хуртовини, мотиваційних ознак їхнього формування та функціювання в художньому дискурсі.

Література:

1. Лисиченко Л. А. Лексико-семантична система української мови / Харків. держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 1997. 131 с. URL: https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/16890
2. Буткова Г. В. Структура синонімічного ряду і його семантичний простір. *Стилістика української мови* : збірник наукових праць. К., 1990. С. 46–53.
3. Єфремова Н. В. Актуальні питання теорії синонімії. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Ч. 2. С. 111–114.
4. Тараненко О.О. Деякі аспекти теорії синонімії в плані створення синонімічного словника // Мовознавство, 1980. №3. С. 48–54.
5. Тараненко О. О. Синоніми. Українська мова : енциклопедія. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2000. С. 539–543.
6. Терещенко С. Синоніми та «псевдосиноніми». *Культура слова*. 2002. Вип. 60. С. 26–28.
7. Бевзенко А. Т. Лексична синоніміка художнього твору: тексти лекцій. Одеса, 1971. 63 с.
8. Нечитайло О. І. Синоніми як засіб розкриття значення слова. *Мовознавство*. 1980. № 6. С. 82–86.
9. Франко З. Т. Лексична синонімія. Фонетична, морфологічна і лексична система українських говорів. К., 1983. С. 131–139.
10. Діц В. О. Критерії виділення і класифікації синонімів. *Проблеми граматики і лексикології української мови* : збірник наукових праць. К., 2004. С. 136–140.
11. Словник синонімів української мови: [Текст]: в 2-х т. Т.1: А-Н / А. А. Бурячок; Г. М. Гнатюк; С. І. Головащук; Г. Н. Горюшина; Н. Є. Лозова; О. О. Тараненко; В. Б. Фридрак; Н. Ю. Мельник; О. І. Нечитайло; Л. О. Родніна. Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні; Інститут української мови НАН України. К. : Наукова думка, 2001.1040 с. (Словники України). ISBN 966-00-0661-6
12. Словник синонімів української мови: у 2 т. / А. А. Бурячок; Г. М. Гнатюк; С. І. Головащук та ін. Київ : Наукова думка, 1999–2000. Т. 2. 960 с.
13. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / П. М. Деркач. Львів ; Краків ; Париж : Просвіта, 1993. 209 с.
14. Караванський, С. Практичний словник синонімів української мови. 5-е вид., опрацьоване і доповн. Львів : БаК, 2014. 530 с.
15. Новий тлумачний словник української мови. [У 4-х т.] / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. К. : Вид-во «АКОНІТ», 2001. Вид. 2, випр. ISBN 966-7173-02-X
16. Штепа П. Словник чужомовних слів і термінів. Понад 16 000 слів. Монреаль. Канада, 1977. 452 с.
17. Бублик Л. Індивідуально-авторська синонімія у творах Григора та Григорія Тютюнників. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія*. Вип. XV–XVIII. Івано-Франківськ, 2007. С. 583–587.
18. Горох Г. В. Лексична синоніміка у творах Уласа Самчука (спроба семантико-функціонального аналізу) : дис. … канд. філол. наук : 10. 02. 01. Київ, 1995. 229 с.
19. Діц В. Естетика синонімічних рядів з позитивною конотацією у поетичних дискурсах молодомузівців. *Вісник Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника. Філологія.* Вип. XV–XVIII. Івано-Франківськ, 2007. С. 563–566.
20. Козловська Л. Синонімічність як ознака наукової мови Івана Франка. *Культура слова.* 2015. Вип. 83, С. 106–112.
21. Красавіна В. В. Текстуальна синонімія як зображальновиражальний засіб художнього мовлення (на прикладі творів Михайла Коцюбинського). *Література та культура Полісся. Серія «Філологічні науки».* № 13. С. 181–193. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/1367/1/18.pdf. (дата звернення: 20. 06. 2026).
22. Пашковська Н. Лексична синоніміка в ідіостилі Є. Гуцала. *Мовознавчий вісник* : зб. наук. пр. / МОН України. Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького; Відп. ред. Г. І. Мартинова. Черкаси, 2010. Вип. 10. С. 26–29.

23. Шленьова М. Г. Мовний образ атмосферних явищ (дощ, хмари, райдуга) в поезії В. Голобородька. *Лінгвістика.* 2014. Вип. 1(31), С. 108–115.
24. Словник української мови: в 11 томах / [за ред. І. К. Білодіда]. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1970–1980. URL: https://sum.in.ua
25. Новий тлумачний словник української мови. [У 4-х т.] / [уклад. В. Яременко, О. Сліпушко]. К. : Вид-во «АКОНІТ», 2001. Вид. 2, випр. ISBN 966-7173-02-X
26. Кочерган М. П. Слово і контекст (Лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа. Вид-во при Львів. ун-ті, 1980. 184 с.
27. Пашковська Н. Ф. Синонімічний ряд як мовна мікросистема. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика.* 2008. Вип. 15. С. 158–165. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apyl_2008_15_22.
28. Терещенко С. Лексична синонімія: спроба аналізу лексичної тотожності. *Вісник Львівського університету. Серія філологічна*. 2004. Вип. 34. Ч. 1. С. 280–285.
29. Хуртовина // Горох : українські лінгвістичні словники. URL: https://goroh.pp.ua (дата звернення: 19. 06. 2026).
30. Wierzbicka E. Synonimia skladniowa konstrukcji przyczynowo-skutkowych we wspolczesnej polszczyznie. Warszawa : Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1991. 162 s.

Oleksenko V. Synonymous series of lexemes *«khurtovyna» («blizzard»)*: structure, semantics and lexicographic representation

Summary. The article presents a comprehensive study of the synonymic set of the Ukrainian lexeme khurtovyna (‘snowstorm’, ‘blizzard’). The research focuses on the structural organisation, semantic features, and lexicographic representation of the names denoting winter snowstorms in the Ukrainian language. The relevance of the study is determined by the need for a detailed analysis of lexical synonymy as an important component of the Ukrainian linguistic worldview and by the insufficient investigation of the synonymic set of khurtovyna in contemporary linguistics. The aim of the article is to analyze the structure, semantics, and lexicographic representation of the synonymic set of the lexeme khurtovyna. The study employs descriptive, lexical-semantic, comparative, and classification methods, as well as elements of guantitative analysis. The research material was collected through a continuous sampling method from various Ukrainian lexicographic sources, including synonym dictionaries, digital lexicographic resources, and specialized lexicographic works. Explanatory dictionaries were additionally used to clarity the meanings and semantic nuances of individual lexical units. In total, 132 dictionary attestations of snowstorm names were analyzed. The findings demonstrate that the synonymic set of khurtovyna has a complex inter nal structure comprising common, peripheral, and dialectal nominations. The core of the set consists of widely used lexical units regularly resorded in most dictionaries, whereas its periphery is represented by less freguent and regionally marked names. Comparative analysis of the lexicographic sources revealed considerable differences in the representation of snowstorm names. Particular attention is drawn to Pavlo Shtepa`s dictionary, which contains 21 lexical units not attested in any other analyzed source. These data highlight the significant role of dialectal and low-freguency vocabulary in the formation of the corresponding lexical-semantic field. The results contribute to a deeper understanding of the structural and semantic organization of Ukrainian synonymy and may be used in further lexicological, lexicographic, and stylistic studies.

Key words: synonymy, synonymic set, khurtovyna, lexicography, lexical-semantic field, dialectal vocabulary, Ukrainian language.

Дата першого надходження статті до видання: 03.08.2026
Дата прийняття статті до друку після рецензування: 27.08.2026
Дата публікації (оприлюднення) статті: 05.11.2026